

UDC: 94; 94 (479.24)

LBC: 63.221

MJ № 399

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.137-150

WARS IN THE CONTEXT OF IDEOLOGY AND URBICIDE: HEROIC CITIES OF WORLD WAR II AND THE KARABAKH WAR **Saida Guliyeva***

Abstract. This study examines cities that served as ideological, cultural, and geopolitical centers of resistance during the Second World War and the Karabakh wars (early and late 20th century, and the year 2020), viewing them as examples of ideological and cultural heritage. The research shows that in both wars, which were influenced by ideological, political, and economic factors, certain cities that played an active role in the struggle became key symbols of the conflict. Following the Second World War, some of these cities were awarded special honorary titles. In the Karabakh wars, cities such as Shusha, Ganja, Aghdam, and Tartar became major centers of resistance. In both wars, the invading forces implemented a policy of uricide (intentional destruction of cities) in a number of urban areas. The gathered evidence confirms that, unlike in the case of the Second World War, this policy in Karabakh was carried out during the ceasefire period- after the territories had already been occupied. The main objective of the study is to identify the ideological, cultural, geographical, and historical significance of "hero cities" in the people's struggle and historical memory through a comparative and analytical approach to primary sources and existing research. Since this topic has not previously been explored in Azerbaijani historiography, the study offers a new scholarly perspective and contributes to filling a gap in historical research. In conclusion, it is proposed that, on the occasion of the fifth anniversary of the liberation of Azerbaijani territories from occupation, special status reflecting historical memory be granted to the cities that played a significant role in the historical struggle against Armenian fascism. This is seen as a timely and ideologically important step for Azerbaijani historical identity.

Keywords: Second World War, Karabakh wars, ideology, hero cities, uricide

* Doctor of Philosophy in History, Associate Professor,
Baku State University; Baku, Azerbaijan
E-mail: saidaguliyeva@bsu.edu.az
<https://orcid.org/0000-0003-4320-3425>

To cite this article: Guliyeva, S. [2025]. WARS IN THE CONTEXT OF IDEOLOGY AND URBICIDE: HEROIC CITIES OF WORLD WAR II AND THE KARABAKH WAR. *"Metafizika" journal*, 8(6), pp.137-150.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.137-150>

Article history:
Received: 13.02.2025
Accepted: 04.08.2025
Published: 04.09.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

УДК: 94; 94 (479.24)

ББК: 63.221

МЖ № 339

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.137-150

ВОЙНЫ В КОНТЕКСТЕ ИДЕОЛОГИИ И УРБИЦИДА: ГЕРОИЧЕСКИЕ ГОРОДА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЫ

Саида Кулиева*

Абстракт. В исследовании рассматриваются города, ставшие идеологическими, культурными и геополитическими центрами борьбы в периоды Второй мировой войны и Карабахских войн (начало, конец XX века и 2020 год), как примеры идеологического и культурного наследия. Исследование показывает, что в обеих войнах, начавшихся под влиянием идеологических, политических и экономических факторов, отдельные города, принимавшие активное участие в борьбе, превратились в главные символы войны. После Второй мировой войны некоторые из этих городов были удостоены особых титулов. Во время Карабахских войн основными центрами сопротивления стали такие города, как Шуша, Гянджа, Агдам, Тертер. В обеих войнах к ряду городов со стороны захватчиков применялась политика урбицида (преднамеренного разрушения городов). Полученные факты подтверждают, что, в отличие от Второй мировой войны, такая политика в отношении карабахских территорий осуществлялась в период после оккупации- в условиях режима прекращения огня. Основная цель исследования- с помощью метода сопоставления, сравнения и анализа источников и существующих научных трудов выявить идеологическое, культурное, географическое и историческое значение «городов-героев» в народной борьбе и исторической памяти, а также сравнить влияние мировых и региональных войн. Поскольку данная тема ранее не рассматривалась в азербайджанской историографии, работа представляет собой новый научный подход и имеет важное значение для восполнения существующего пробела в исторических исследованиях. В заключении предлагается, чтобы к 5-й годовщине освобождения азербайджанских земель от оккупации ряду городов, проявивших себя в исторической борьбе против армянского фашизма, был присвоен особый статус, отражающий историческую память, что отвечает требованиям времени и имеет важное идеологическое значение для истории Азербайджана.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Карабахские войны, идеология, города-герои, урбицид

* Доктор философии по истории, доцент,
Бакинский Государственный Университет; Баку, Азербайджан
E-mail: saidaquliyeva@bsu.edu.az
<https://orcid.org/0000-0003-4320-3425>

Цитировать статью: Кулиева, С. [2025]. ВОЙНЫ В КОНТЕКСТЕ ИДЕОЛОГИИ И УРБИЦИДА: ГЕРОИЧЕСКИЕ ГОРОДА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЫ. *Журнал «Metafizika»*, 8(6), с.137-150.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.137-150>

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 13.02.2025

Отправлена на доработку: 19.03.2025

Принята для печати: 04.09.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

UOT: 94; 94 (479.24)

KBT: 63.221

MJ № 339

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.137-150

İDEOLOGİYA VƏ URBİSİD KONTEKSTİNDƏ MÜHARİBƏLƏR: II DÜNYA MÜHARİBƏSİ VƏ QARABAĞ MÜHARİBƏLƏRİNİN QƏHRƏMAN ŞƏHƏRLƏRİ

Səidə Quliyeva*

Abstrakt. Tədqiqatda II Dünya müharibəsi və Qarabağ müharibələri (XX əsrin əvvəlləri, sonları və 2020-ci il) dövründə mübarizənin təşkil edildiyi ideoloji, mədəni, geosiyasi mərkəz olan şəhərlər ideoloji və mədəni irsin nümunəsi kimi araşdırılır. Araşdırma göstərir ki, ideoloji, siyasi və iqtisadi amillər əsasında başlayan hər iki müharibədə mübarizə aparan şəhərlər əhəmiyyətinə görə müharibənin əsas simvollarına çevrilmişlər. II Dünya müharibəsindən sonra belə şəhərlərin bəziləri xüsusi titullar almışdır. Qarabağ müharibələrində isə Şuşa, Gəncə, Ağdam, Tərtər kimi şəhərlər əsas mübarizə mərkəzləri olmuşdur. Hər iki müharibə zamanı işğalçı tərəfindən bir sıra şəhərlərə urdisid siyasəti tətbiq edilmişdir. Öldə edilən faktlar II Dünya müharibəsindən fərqli olaraq bu siyasətin Qarabağ ərazilərinin işğalından sonra- Atəşkəs dövründə həyata keçirildiyini təsdiq edir. Tədqiqatın əsas məqsədi mənbələr və mövcud tədqiqatların qarşılaşdırılması, müqayisəsi və analizi metodu ilə qəhrəman şəhərlərin xalqın mübarizəsində, tarixi yaddaşında ideoloji, mədəni, coğrafi və tarixi əhəmiyyətini üzə çıxartmaq, dünya və regional müharibələrin təsirini müqayisə etməkdir. Azərbaycan tarixşünaslığında bu mövzu araşdırılmadığı üçün yeni elmi yanaşmaları əks etdirir və tarixşünaslıqdakı boşluğu doldurmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın sonunda təklif edilir ki, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsinin 5-ci il dönümündə tarixən erməni faşizminə qarşı mübarizədə fərqlənən şəhərlərə tarixi yaddaşı əks etdirən statusun verilməsi zamanın tələbidir və ideoloji baxımdan Azərbaycan tarixi üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: II Dünya müharibəsi, Qarabağ müharibələri, ideologiya, qəhrəman şəhərlər, urbisid

* tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universiteti; Bakı, Azərbaycan
E-mail: saidaquliyeva@bsu.edu.az
<https://orcid.org/0000-0003-4320-3425>

Məqaləyə istinad: Quliyeva, S. [2025] İDEOLOGİYA VƏ URBİSİD KONTEKSTİNDƏ MÜHARİBƏLƏR: II DÜNYA MÜHARİBƏSİ VƏ QARABAĞ MÜHARİBƏLƏRİNİN QƏHRƏMAN ŞƏHƏRLƏRİ. “Metafizika” jurnalı, 8(6), səh.137-150.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i6.137-150>

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 13.02.2025

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 19.03.2025

Çapa qəbul edilmişdir: 04.09.2025

*Tədqiqat II Dünya müharibəsinin 80,
Vətən müharibəsinin 5 illiyinə həsr edilir.*

1. Giriş

2025-ci ildə II Dünya müharibəsinin (1939-1945) 80 illiyi, Vətən müharibəsinin (2020) isə 5 illik yubileyi ərəfəsində dünya və regional müharibələrin və bu müharibələrinin qəhrəman şəhərlərinin müqayisəsini aparmaq aktualıq kəsb edir.

Məlumdur ki, müharibələr sadəcə hərbi və ya strateji qarşılaşma deyildir, həm də ideoloji, mədəniyyət və dövlətçilik baxımından xalqların mübarizəsini, özünü müdafiəsini əks etdirir. Müharibələr ancaq cəbhədə deyil, həm də yaşayış məskənlərinin daxilində, mühüm əhəmiyyət daşıyan şəhərlərdə aparılır.

Azərbaycan xalqının erməni faşizminə qarşı mübarizə tarixində ideoloji, hərbi və siyasi mərkəzlərin hansı şəhərdə yerləşməsi mühüm əhəmiyyət daşımışdır. Belə ki, həmin mərkəzlər əsasən xalqın tarixən mövcud olan mübarizə ruhunu, döyüş gedən ərazilərə strateji yaxınlığı və üstünlüyü, mübarizəni təşkil edən insan resursları ilə seçilir. Şuşa, Ağdam, Gəncə, Tərtər, Füzuli kimi şəhərlərdə yaradılan mübarizə mərkəzləri ilk gündən ermənilərin azərbaycanlılar yaşayan yaşayış məskənlərinə hücumlarının və azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri cinayətlərin qarşısı almağa yönəlmişdir. Bu səbəbdən də, Qarabağ müharibələri zamanı ideoloji əhəmiyyət daşımış, müharibədən sonra da xatirələrdə belə qalmışlar.

II Dünya müharibəsi zamanı alman faşizminə qarşı mübarizə aparan SSRİ şəhərlərindən Leningrad (indiki Sankt-Peterburq), Stalinqrad (indiki Volqoqrad) və Sevastopol kimi şəhərlər müharibədən sonra qəhrəman şəhərlər elan edilmişlər. Həmin şəhərlərin mübarizəsi, burada baş verən döyüşlər faşizm üzərində qələbənin əhəmiyyətini sovet ideologiyası əsasında izah etməklə xüsusi qabardılmışdır. Beləliklə, bu şəhərlər müharibədə SSRİ-nin qalibiyyətini əks etdirən tarixi yaddaş formalaşdırmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi II Dünya müharibəsinə və Qarabağ müharibələrinə (XX əsrin əvvəlləri, sonları və 2020-ci il) səbəb olan ideologiyaları və onlara qarşı mübarizəni müqayisə etmək, xalqların işğalçıya qarşı mübarizəsində fərqlənən şəhərlərin simvollaşdırılması xüsusiyyətlərini üzə çıxartmaqdır. Tədqiqat zamanı şəhərlər coğrafi məkanlar, yaşayış sahəsi kimi deyil, ideoloji və mədəni məkanlar kimi təhlil edilir. Tədqiqat II Dünya müharibəsi və Qarabağ müharibələrinin əsas mübarizə mərkəzi olan şəhərlərin əhəmiyyəti mövzusunı aydınlaşdırmaq baxımından aktualıq kəsb edir. Azərbaycan tarixşünaslığında bu mövzu araşdırılmadığı üçün tarixşünaslıqdakı boşluğu doldurmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Əlavə edək ki, Azərbaycan xalqının ermənilərin həyata keçirdiyi soyqırımını cinayəti və etnik təmizləmə siyasətinə

qarşı mübarizəsi mövzusunun tədqiqi zamanı araşdırılması vacib olan istiqamətlərdən biridir.

2. Millətçilik və faşizm: ideoloji müqayisə

Düşmən obrazının formalaşdırılması müharibələrin ideoloji əsasını təşkil edir. II Dünya müharibəsində alman faşizmi, Qarabağ müharibələrində isə erməni millətçi ideologiyası hərbi əməliyyatlarla yanaşı kollektiv yaddaşın yönləndirilməsi vasitəsi kimi çıxış etmişdir. Bu yaddaş – ideologiya, digər xalqların hüquqsuzlaşdırılması və məhvində əsaslanırdı. Bu baxımdan alman faşizmi ilə erməni daşnak ideologiyası arasında mahiyyət baxımından oxşarlıqlar müşahidə olunur [Məhərrəmov, 2025, s.239-242]. “Erməni faşizmi” anlayışının istifadəsi də bu ideoloji paralelliyin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Əgər II Dünya müharibəsində SSRİ üçün əsas təhlükə alman faşizmi idisə, azərbaycanlı ictimai şüurunda erməni millətçiliyi analoji təhlükə kimi qəbul olunurdu.

Sovet ideologiyası faşizmə qarşı mübarizəni təkcə siyasi deyil, həm də humanitar vəzifə kimi təqdim etməklə cəmiyyəti səfərbər edə bilmişdi. Oxşar səfərbərlik Qarabağ müharibələrində də müşahidə olunur.

Qarabağ müharibələri zamanı millətçilik həm azərbaycanlılar, həm də ermənilər üçün aparıcı ideoloji faktor olmuşdur. Bu millətçilik yalnız mədəni və siyasi identikliklə məhdudlaşmır, eyni zamanda hər iki tərəfin torpaq üzərində tarixi varislik iddiaları ilə tamamlanırdı. Ermənilər bu saxta ideoloji əsaslandırmaqla Azərbaycan ərazilərini işğal etmiş, yerli əhalini isə etnik təmizləməyə məruz qoymuşdular [Mahmudov, 2014, s.13-124; Abilov & Isayev, 2016, 293-295; Nuriyeva, 2024a]. Azərbaycan ictimai fikrində ermənilər təkcə düşmən qüvvəsi kimi deyil, həm də “işğalçı” və “dağıdıcı” obrazları ilə identifikasiya olunurdu. Azərbaycanlı təfəkküründə ermənilərin dinc əhaliyə qarşı zorakılıqları, müqəddəs hesab edilən dini abidələrin və ümumilikdə şəhərlərin dağıdılması kimi elementlər önə çəkilərək ermənilər sivilizasiya üçün təhlükə olaraq qəbul edilir. Hər iki müharibədə düşmən obrazı kollektiv kimliyin formalaşmasında və müharibə mövzusunun unudulmamasında mərkəzi rol oynamışdır.

Sovetlər faşizmə qarşı mübarizəni humanitar vəzifə kimi müəyyənləşdirdiyi halda, Qarabağda mübarizə milli namus, vətənin müdafiəsi, tarixi ədalət anlayışları, günahsız insanların məruz qaldıqları zülmə mübarizə ətrafında formalaşmışdır [Qarabağ Azərbaycandır, 2021, s.269-329]. Hər iki müharibədə ideologiya təkcə arxa planda deyil, həm də düşməni müəyyənləşdirmək, xalqı birləşdirmək, məkanları simvollaşdırmaq üçün bir vasitə kimi xidmət edirdi.

Alman faşizminin səbəb olduğu II Dünya müharibəsi qısa zaman kəsiyində baş versə də, coğrafi miqyas baxımından geniş əraziləri əhatə etmişdi. Lakin

Qafqaz regionu bu cür zorakılıqla Avropadan daha əvvəl – 1905–1906, 1918–1920 və 1990-cı illərdə qarşılaşmışdı. Avropa bu təcrübəni yalnız 1939–1945-ci illərdə yaşamışdır. Bu fərq Qafqaz xalqlarının, əsasən də azərbaycanlıların yaddaşında daha dərin və uzunmüddətli tarixi travmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Ermənilərin XX əsrin əvvəllərindən etibarən Qafqazda həyata keçirdikləri etnik təmizləmə siyasəti isə yalnız 2023-cü ildə Azərbaycan tərəfindən hərbi-siyasi baxımdan dayandırılmışdır [Nuriyeva, 2024b]. Bu isə göstərir ki, region üçün təhlükə təkcə tarixi keçmişdə qalmamış, hələ də müəyyən formada aktuallığını qorumaqdadır.

3.Qəhrəmanlıq, şəhərlər və yaddaş

“Qəhrəman şəhər” anlayışı müxtəlif dövrlərdə xalqların mübarizə və müqavimət tarixini əks etdirən ideoloji məkanları ifadə edir. Bu anlayış SSRİ, Avropa, o cümlədən İtaliya, Fransa, Polşa və Türkiyədə müxtəlif formalarda mövcuddur. Belə fərqləndirici titullar düşməyə qarşı ciddi müqavimət göstərmiş və əhalisinin fədakarlığı ilə seçilən şəhərlərə aid edilir. Bu şəhərlər xalqın yaddaşında özünəməxsus yer tutmuş və onlar müharibədən sonrakı abidələşdirmə prosesinin əsas mərkəzləri olmuşlar. Şəhərlərin qəhrəmanlıq simvoluna çevrilməsində onların təbliğat baxımından və humanitar fəaliyyətlə əlaqədar əhəmiyyəti və strateji mövqeləri mühüm rol oynayır.

Məsələn, II Dünya müharibəsi dövründə SSRİ üçün Leningrad, Stalinqrad və Kiyev kimi şəhərlər təkcə coğrafi ərazi və hərbi uğurları ilə deyil, həm də şəhərlərin hər daşı düşməyə qarşı müqavimət və fədakarlıq simvoluna çevrilmişdi.

Bənzər şəkildə, XX əsrin əvvəllərində və sonunda, 2020-ci ildə Azərbaycanda bir sıra şəhərlər müqavimət və milli kimliyin simvoluna çevrilmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, erməni millətçiləri XX əsrdə müxtəlif mərhələlərdə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti və soyqırımı cinayətləri həyata keçirdikdə xalq cəsarətlə mübarizə aparmışdır. Şuşa, Gəncə, Ağdam və Xocalı kimi şəhərlər yalnız coğrafi mövqelərinə görə deyil, həm də tarixi, mədəni və strateji əhəmiyyətlərinə görə xüsusi qeyd edilməlidir. Məsələn, Şuşa şəhəri Qarabağ xanlığının paytaxtı olmuş, uzun illər regionunun strateji, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının mərkəzi kimi fəaliyyət göstərmişdir. İşğal dövründə şəhərdəki tarixi və mədəni abidələr ya məhv edilmiş, ya da saxtakarlaşdırılmışdır.

Ermənilər tərəfindən həyata keçirilən etnik təmizləmə və işğal siyasəti nəticəsində bir sıra şəhərlər tamamilə dağıdılmışdır. Təkcə fiziki məhv deyil, eyni zamanda şəhərlərin mədəni təbəqəsi və nəsillərin əlaqəsi, xalqın həmin məkanlarla olan mənəvi əlaqəsi aradan qaldırılmışdır [Karabakh Center, 2024c]. Bu prosesi urbisid hesab edirik. Xüsusilə 1992-ci ildə Xocalı faciəsi, Gəncəyə 2020-ci ildə edilən raket hücumları və Tərtərin həm XX əsrin

əvvəllərində, həm də sonlarında mütəmadi hücumla məruz qalması və atəşə tutulması da bu siyasətin tərkibidir.

Hər iki müharibə dövründə “Vətən müharibəsi” anlayışı həm səfərbərlik ruhunu gücləndirmək, həm də milli birliyi formalaşdırmaq üçün geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Qarabağ müharibəsinin sonunda əldə olunan qələbə isə yalnız hərbi uğur deyil, eyni zamanda ərazi bütövlüyünün bərpası baxımından da mühüm ideoloji nəticə daşıyırdı.

Hər iki müharibədən sonra şəhərlərin əsas döyüş yerləri, dağıdılan abidələri və muzeyləri, xüsusi əhəmiyyət daşıyan hadisələrin yaddaşını əks etdirən məkanları ilə kollektiv yaddaşa salınmışdı [Halbwachs, 2005]. Müharibələrdən sonra bu şəhərlərdə baş verən hadisələri əks etdirən abidələr, memorial komplekslər və muzeylər yaradılmışdır. Məsələn, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində salınan Şəhidlər Xiyabanları ictimai yaddaşın formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Bu proses işğaldan azad olunmuş ərazilərdə də davam etməkdədir. Belə ki, Vətən müharibəsinin ilk şəhidlərinin xatirəsinə Füzuli rayonunda abidə ucaldılmışdır [Azertac, 2024, 27 sentyabr].

Sovet dövründə şəhərlər qısa müddət işğal edilmişdir. Lakin 90-cı illərin Qarabağ müharibəsi dövründə işğal edilmiş şəhərlər 2020-ci ildə azad edilərək yenidən qurulur. Bu səbəbdən də əgər Sovet təcrübəsində şəhərlər xarici işğala qarşı müqavimət rəmzi idisə, Qarabağ təcrübəsində bu şəhərlər həm də azadlıqdan sonra yenidən qurulan milli iradənin daşıyıcılarıdır.

SSRİ dövründə “qəhrəman şəhər” titulu ilk dəfə 1945-ci ildə Stalin tərəfindən təqdim edilmiş və 1965-ci ildə rəsmi şəkildə Leninqrad, Stalinqrad, Sevastopol kimi şəhərlərə verilmişdir [Президиум Верховного Совета СССР. (1965, 8 мая); Болтунова, Егорова, 2022, s.7-10]. Bu siyahı sonradan 12 şəhəri əhatə etmişdir. Fransada 5 şəhər “Qurtuluş yoldaşları” (Ville Compagnon de la Libération), İtaliyada isə 3 şəhər “Hərbi Qəhrəmanlıq üzrə Qızıl Medal” (Medaglia d’Oro al Valor Militare) kimi oxşar titullara layiq görülmüşlər.

Əldə etdiyimiz faktlar əsasında hazırladığımız cədvəldə II Dünya müharibələrində xüsusi fərqlənən şəhərlərin bir qismini toplamağa çalışmışıq:

Cədvəl 1. II Dünya müharibələrində xüsusi fərqlənən şəhərlər

Şəhər	Ölkə	Xüsusiyyətlər
Varşava	Polşa	1944-cü il Varşava üsyanı
Qdansk	Polşa	müharibənin başladığı yer (Westerplatte)
Paris	Fransa	1944-cü ildə azad edilib
Lion	Fransa	müqavimət Hərəkatının Mərkəzi
Nantes	Fransa	müqavimət və azadlıq uğrunda mübarizə
Qrenobl	Fransa	müqavimət və azadlıq uğrunda mübarizə
Vassier-en-Vercors	Fransa	müqavimət və azadlıq uğrunda mübarizə

Ile de Seine	Fransa	müqavimət və azadlıq uğrunda mübarizə
Genuya	İtaliya	faşizmə qarşı partizan müqaviməti, müqavimət və mübarizə
Torino	İtaliya	müqavimət və mübarizə
Milan	İtaliya	müqavimət və mübarizə
Drezden	Almanya	müttəfiqlərin bombalaması ilə məhv
Leninqrad (indiki Sankt-Peterburg)	SSRİ (Rusiya)	900 günlük mühasirə; aclıq və müqavimət simvolu
Stalinqrad (indiki Volqoqrad)	SSRİ (Rusiya)	dönüş nöqtəsi; Sovet qələbəsinin və qətiyyətinin simvolu
Sevastopol	SSRİ (Ukrayna)	Krımда strateji müdafiə; Qəhrəman dənizçilərin hekayəsi
Kiev	SSRİ (Ukrayna)	faşizmə qarşı ilk böyük müqavimət
Moskva	SSRİ (Rusiya)	müqavimət simvolu
Odessa	SSRİ (Ukrayna)	müqavimət simvolu
Kerç	SSRİ (Ukrayna)	müqavimət simvolu
Minsk	SSRİ (Belorusiya)	müqavimət simvolu
Murmansk	SSRİ (Rusiya)	müqavimət simvolu
Tula	SSRİ (Rusiya)	müqavimət simvolu
Novorossiysk	SSRİ (Rusiya)	müqavimət simvolu
Brest	SSRİ (Belorusiya)	müqavimət simvolu

Qəhrəman şəhər anlayışı güclü kollektiv yaddaş qursa da, heç də müharibədən ziyan çəkən və ya mübarizə aparən bütün şəhərlər bu mübarizənin simvoluna çevrilməyib və ya xüsusi statusa layiq görülməmişdir. SSRİ dövründə Mərkəzi Asiya və Qafqazdakı şəhərlər birbaşa döyüş meydanı olmasa da, arxa cəbhə funksiyasını yerinə yetirərək II Dünya müharibəsinə mühüm töhfələr vermişdir. Bu şəhərlər işçi qüvvəsi, maddi-texniki təminat, neft hasilatı, hərbi istehsalat və digər iqtisadi resurslar baxımından müharibə üçün strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Məsələn, Bakı müharibə illərində Sovet İttifaqının neftə olan tələbatının 80%-ni təmin edən mühüm mərkəz olmuşdur. Yüksək strateji dəyərinə və müraciətlərə baxmayaraq, şəhərə “qəhrəman şəhər” adı verilməyib. Oxsar vəziyyəti Qazaxıstan, Özbəkistan və Gürcüstan şəhərlərinə də aiddir. Bu respublikalar müharibə zamanı cəbhədən əhalinin köçürüldüyü, sənaye və təchizat baxımından əsas yükü daşıyan ərazilər olsa da, onların heç bir şəhəri bu titula layiq görülməmişdir.

Əlavə edək ki, Türkiyədə “qəhrəman şəhər” statusu I Dünya müharibəsindən sonra başlayan Qurtuluş Mübarizəsi dövründə, işğala qarşı qəhrəmancasına

müqavimətə görə verilmişdir. Türkiyə Böyük Millət Məclisinin qərarı ilə 1921-ci ildə Antep şəhəri “Qazi” (Qaziantep), 1973-cü ildə Maraş şəhərinə “Qəhrəman” (Kahramanmaraş), 1984-cü ildə isə Urfa şəhərinə “Şanlı” (Şanlıurfa) titulu verilmişdir. Bununla yanaşı, Sakarya, Afyonkarahisar, İzmir şəhərləri də müqavimət simvoludur.

Hazırda davam edən Rusiya-Ukrayana müharibəsində də Xarkov, Buço, Xerson, Mariupol kimi şəhərlərə “qəhrəman şəhər” titulu verilmişdir.

4.Müharibələr, ideologiyalar və urbisid

Müharibələr zamanı etnik təmizləmə, soyqırımı və ya müharibə strategiyası ilə əlaqədar urbisid hadisələrinə də rast gəlinir. “Urbisid” anlayışı yalnız şəhərin fiziki məhvi ilə məhdudlaşmır; o, eyni zamanda şəhərin sosial kimliyinin, tarixi yaddaşının və mədəni davamlılığının şüurlu şəkildə silinməsi aktıdır. Müharibələr zamanı şəhərlərin tamamilə məhv edilməsi, həmin şəhərlərin xalqın kollektiv yaddaşındakı və tarixi-mədəni həyatındakı yerini silməyi hədəfləyən ciddi bir cinayət formasıdır [Halbwachs, 2005]. Bu fenomeni təkcə fiziki yox, həm də psixoloji müharibənin bir hissəsi kimi qiymətləndirmək lazımdır. Müharibələr zamanı şəhərlərin məhvi mövzusu I Dünya müharibəsindən sonra aktuallaşsa da, termin ilk dəfə Bosniya-Herseqovina müharibəsi zamanı serblərin Sarayevo şəhərinə qarşı həyata keçirdikləri dağıdıcı hərbi əməliyyatlarla əlaqədar işlədilmişdir [Karabakh Center, 2024c]. “Urbisid” anlayışını həm II Dünya müharibəsi dövründə Avropada dağıdılmış şəhərlərə, həm də Qafqazda – Ermənistanın işğalından sonra Azərbaycanın məhv edilmiş şəhərlərinə aid etmək mümkündür. Azərbaycanlıların mübarizəsində ideoloji, mədəni və dövlətçilik baxımından əhəmiyyət kəsb edən şəhərlər işğaldan sonra məhz bu xüsusiyyətlərinə görə məhv edilmişdir. Azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı cinayətləri ilə yanaşı, torpağın üzərində olan maddi-mənəvi dəyərləri – yaşayış evləri, inzibati və mədəni obyektlər, mədəniyyət abidələri məhv edilmişdir. Bununla da xalqın torpaqla olan mənəvi bağlılığını da silməyə çalışmışdılar. Əldə edilən faktlar əsasında deyə bilərik ki, Qarabağ müharibələrində urbisid şəhərlərin hərbi hədəf kimi yox, yaddaş və mədəniyyət daşıyıcısı kimi məqsədli şəkildə məhv edilməsini ifadə edir. Bu səbəbdən də, Qarabağ bölgəsinin döyüşlər aparılmayan bir çox yaşayış məntəqələri işğaldan sonra dağıdılmış, qarət edilmişdir [Karabakh Center, 2024a; Karabakh Center, 2024b; İbrahimova, 2024, s.67-69].

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, II Dünya müharibəsində şəhərlər əsasən döyüş əməliyyatları zamanı xarici düşmənin hücumları nəticəsində dağıdılmışdır. Qarabağda isə ermənilər tərəfindən həyata keçirilən etnik təmizləmə və işğal siyasətinin davamı olaraq sistematik və dəhşətli urbisid aktları şəklində baş vermişdir.

Sarayevə, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Xocalı kimi şəhərlərdə aparılmış şüurlu dağıntılar yaddaşın silinməsi və mədəni izlərin məhv edilməsi məqsədi daşıyırdı. Mövcud tikililərin – məscidlərin, mədəniyyət ocaqlarının, muzeylərin – məhv edilməsi, bir nəslin əcdadları ilə olan əlaqəsinin qırılmasına yönəlmiş fiziki aktlardır [Karabakh Center, 2024a; Karabakh Center, 2024c; Ibrahimova, 2024, p.67-69; Abilov & Isayev, 2016, s.295-300].

Cədvəl 2. Mühəribələr zamanı urbisid qeydə alınan şəhərlər

Şəhərlər	Urbisid əlaməti
Sarayevanın mühasirəsi (1992–1996)	Tarixi binalar, mədəni irs, yaşayış məskənləri dağıdılıb
Şuşanın bombalanması (90-cı illər)	Mədəni strukturların və yaşayış məntəqəsinin dağıdılması
Füzuli (Azərbaycan, 1993-2020)	Bu şəhərlərdəki sistemli dağıntılar və ziyanlar urbisid anlayışı ilə əlaqələndirilə biləcək səviyyədədir. Qəbiristanlıqlar, məscidlər, məktəblər və infrastrukturun dağıdılması şəhər yaddaşını məhv etmək məqsədi daşıyırdı.
Cəbrayıl (Azərbaycan, 1993-2020)	
Laçın (Azərbaycan, 1992-2020)	
Xocalı (Azərbaycan, 1992-2020)	
Qubadlı (Azərbaycan, 1993-2020)	
Zəngilan (Azərbaycan, 1993-2020)	
Kəlbəcər (Azərbaycan, 1993-2020)	
Ağdam (Azərbaycan, 1993-2020)	“Qafqazın Xirosıması”. Şəhər demək olar ki, tamamilə dağıdılıb
Qroznı (Çeçenistan müharibəsi, 1999-2000)	Rusiya bombardmanları nəticəsində şəhər demək olar ki, tamamilə dağıdılıb
Mariupol (Ukrayna, 2022)	Mədəni strukturların və yaşayış məntəqəsinin dağıdılması
Qəzza (Fələstin, 2023 - davam edir)	Mədəni strukturların və yaşayış məntəqəsinin dağıdılması

Mühəribədə dağıdılan və ya yenidən qurulan şəhərlər təkcə fiziki məkan deyil; onlar həm də siyasi gücün və ideologiyanın yaddaşı formalaşdırmaq cəhdlərini əks etdirən mədəni simvollarıdır. Belə şəhərlərin bərpası yalnız infrastrukturun deyil, həm də tarixi yaddaşın və kollektiv kimliyin bərpası baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Məhv edilmiş şəhərlərin bərpası tarixi yaddaşın bərpası üçün mübarizə

üsullarından biridir. Əlavə edək ki, Avropada II Dünya müharibəsinin dağıntıları hələ də bərpa edilir.

Azərbaycan dövləti müharibədən sonra dağıdılmış şəhərlərin bərpası ilə urbisidlərin doğurduğu boşluğu doldurmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu proses şəhərin yalnız fiziki deyil, həm də tarixi və milli kimliyinin bərpası və möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutur. Abidələrin bərpası burada xüsusi yer tutur, lakin bütün mədəni irs nümunələrinin yenidən inşa edilməsi mümkün olmayacaq. Yenidənqurma müasir ağıllı şəhər layihələri, mədəniyyət mərkəzləri və tarixi irsin qorunması ilə müşayiət olunur. Xüsusilə Şuşanın 2023-cü ildə "Mədəniyyət Paytaxtı" elan edilməsi bu prosesin simvolik nümunəsidir.

5.Nəticə

Aparılan tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müqayisə edilən hər iki müharibə regiona fəlakət gətirmiş, xalqlar öz ərazilərini və dəyərlərini qorumaq üçün mübarizə aparmışlar. Mübarizədə fərqlənən şəhərlər düşmən qüvvələrinin məqsədli dağıntılarına məruz qalmışdır. II Dünya müharibəsindən fərqli olaraq Qarabağ müharibələri zamanı Ermənistan tərəfindən həyata keçirilmiş dağıntılar, sadəcə hərbi-strateji deyil, həm də ideoloji və mədəni soyqırımın tərkib hissəsi olmuşdur. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan xalqının yaddaşında mühüm yer tutan şəhərlər sisteməlik şəkildə məhv edilmişdir.

Müharibələr dövründə və ondan sonra şəhərlərin qəhrəmanlıq və müqavimət simvolu kimi formalaşdırılması milli kimliyin gücləndirilməsində mühüm amil olmuşdur. Qarabağ müharibələrində Şuşa, Gəncə, Ağdam, Tərtər və Xocalı şəhərləri Azərbaycan xalqının mübarizə iradəsini və milli dirəniş ruhunu təcəssüm etdirən əsas məkanlara çevrilmişdir. Xüsusilə Şuşanın işğaldan azad edilməsi strateji və simvolik baxımdan müharibənin taleyini həll edən dönüş nöqtəsi olmuşdur.

Azərbaycan dövləti postmüharibə dövründə bu şəhərlərin yenidən qurulmasına böyük önəm verməklə, yalnız infrastruktur deyil, həm də milli yaddaş və kimliyin bərpasını hədəfləmişdir. Ağıllı şəhər konsepsiyaları, mədəniyyət obyektlərinin və tarixi abidələrin bərpası bu siyasətin əsas istiqamətlərindəndir.

Bu səbəblərdən, tədqiqatın yekunu olaraq Qarabağ müharibəsində xalqın müqavimət mərkəzinə çevrilmiş Şuşa, Ağdam və Tərtər kimi şəhərlərə "Qəhrəman şəhər" və ya digər simvolik statusların verilməsini təklif edirik. Bu, həm tarixi ədalətin bərpası, həm də milli yaddaşın möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Beləki, mübarizə tarixi gənc nəsillərə ideoloji tərbiyə vasitəsi kimi təqdim edilməli, dərsləklərdə və maarifləndirmə proqramlarında geniş yer almalıdır.

Bu tövsiyələr Azərbaycanın postmüharibə dövründə milli kimlik siyasətinin daha sistemli şəkildə həyata keçirilməsi və vətənpərvərlik ruhunun qorunması üçün strateji baza yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abilov, S., & Isayev, I. (2016). The consequences of the Nagorno–Karabakh War for Azerbaijan and the undeniable reality of Khojaly Massacre: A view from Azerbaijan. *Polish Political Science Yearbook*, (45), pp. 291–303.
2. AZƏRTAC. (2024, September 27). *Füzulidə Vətən müharibəsinin ilk şəhidlərinin xatirəsinə ucaldılan abidə ziyarət olunub* [Video]. <https://azertag.az/xeber/fuzulide veten muharibesinin ilk sehidlerinin x atiresine ucaldilan abide ziyaret olunub video-3201214>
3. Ibrahimova, P. (2024). The crime of ecocide and genocide committed by Armenia against Azerbaijan. *Problems of Arts and Culture*, 18(4), 66-72.
4. Karabakh Center. (2024a). *Urbisid. Erməni vandalizmi*. <https://karabakh.center/az/urbicid>
5. Karabakh Center. (2024b). *Незаконная экономическая деятельность в Карабахе в период оккупации*. <https://story.karabakh.center/ru/nezakonnyaya-ekonomicheskaya-deyatelnost-v-karabakhe>
6. Karabakh Center. (2024c). *“Şəhid şəhərlər”: XX əsrin faciəsi*. <https://story.karabakh.center/az/shehid-sheherler-xx-esrin-faciesi>
7. *Qarabağ Azərbaycandır: Zəfər epopeyası. Kollektiv monoqrafiya*. (2021). Bakı: Azəri Poliqrafiya nəşriyyatı.
8. Mahmudov, Y. M. (2014). *Real tarix və “Böyük Ermənistan” uydurması*. Bakı: Turxan NPB.
9. Məhərrəmov, T. (2025). İlk erməni terror təşkilatları. *Metafizika*, 8(3), 231–243.
10. Nuriyeva, İ. (2024a). “Böyük Ermənistan” xülyasının reallaşdırılması yolunda “məzlum erməni xalqı”nın azərbaycanlılara qarşı törətdiyi 31 mart soyqırımı. *Metafizika*, 7(3), 29–40.
11. Nuriyeva, İ. (2024b). 19–20 sentyabr 2023-cü il tarixli antiterror tədbirləri nəticəsində Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin tam bərpa olunması. *Metafizika*, 7(3), 29–40.
12. Президиум Верховного Совета СССР. (1965, мая 8). *Указ от 8 мая 1965 года № 3566-VI «Об утверждении положения о высшей степени отличия — звании “Город-Герой”»*. Москва, Кремль. https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_08.05.1965_№_3566-VI/Редакция_18.07.1980

13. Болтунова, Е. М., & Егорова, Г. С. (2022). *Территория и история: позднесоветские проекты «Города-герои» и «Золотое кольцо»*. Москва: Издательство «Кучково поле».
14. Хальбвакс, М. (2005). Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*, (2). <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html>

REFERENCES

1. Abilov, S., & Isayev, I. (2016). The consequences of the Nagorno–Karabakh War for Azerbaijan and the undeniable reality of Khojaly Massacre: A view from Azerbaijan. *Polish Political Science Yearbook*, (45), 291–303. (in English)
2. AZERTAC. (2024, September 27). *A monument erected in memory of the first martyrs of the Patriotic War in Fuzuli was visited [Video]*. <https://azertag.az/xeber/fuzulide veten muharibesinin ilk sehidlerinin x atiresine ucaldilan abide ziyaret olunub video-3201214> (in Azerbaijani)
3. Ibrahimova, P. (2024). The crime of ecocide and genocide committed by Armenia against Azerbaijan. *Problems of Arts and Culture*, 18(4), 66–72. (in English)
4. Karabakh Center. (2024a). *Urbicide. Armenian vandalism*. <https://karabakh.center/az/urbicid> (in Azerbaijani)
5. Karabakh Center. (2024b). *Illegal economic activity in Karabakh during the occupation period*. <https://story.karabakh.center/ru/nezakonnaya-ekonomicheskaya-deyatelnost-v-karabakhe> (in Russian)
6. Karabakh Center. (2024c). *“Martyr cities”: The tragedy of the 20th century*. <https://story.karabakh.center/az/shehid-sheherler-xx-esrin-faciesi> (in Azerbaijani)
7. *Karabakh is Azerbaijan: The epic of victory. A collective monograph*. (2021). Baku: Azeri Polygraphy Publishing House. (in Azerbaijani)
8. Mahmudov, Y. M. (2014). *Real history and confabulation on Great Armenia*. Baku: Turkhan PPA. (in Azerbaijani)
9. Maharramova, T. (2025). The first Armenian terrorist organizations. *Metafizika*, 8(3), 231–243. (in Azerbaijani)
10. Nuriyeva, I. (2024a). 31 March Genocide committed by the “oppressed Armenian people” against Azerbaijanis on the way of realizing the dream of “Great Armenia.” *Metafizika*, 7(1), 132–147. (in Azerbaijani)

11. Nuriyeva, I. (2024b). Complete restoration of the sovereignty of the Republic of Azerbaijan as a result of anti-terrorist events on September 19-20, 2023. *Metafizika*, 7(3), 29-40. (in Azerbaijani)
12. Presidium of the Supreme Soviet of the USSR. (1965, May 8). *Decree No. 3566-VI of May 8, 1965: On the approval of the highest distinction — the title “Hero City.”* Moscow, Kremlin.
[https://ru.wikisource.org/wiki/Указ Президиума ВС СССР от 08.05.1965 № 3566-VI/Редакция 18.07.1980](https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_08.05.1965_№_3566-VI/Редакция_18.07.1980) (in Russian)
13. Boltunova, E. M., & Egorova, G. S. (2022). *Territory and history: Late Soviet projects “Hero Cities” and “Golden Ring”*. Moscow: Kuchkovo Pole. (in Russian)
14. Halbwachs, M. (2005). Collective and historical memory. *Neprikosnenny Zapas*, (2).
<https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html> (in Russian)